

УКРАЇНСЬКІ ЕТНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ В НИЖНЬОВОЛЗЬКИХ КРАЄЗНАВЧИХ МУЗЕЯХ

Сінельнікова В.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

Музейні колекції районних краєзнавчих музеїв Нижнього Поволжя мають унікальні українські артефакти, що свідчать про давність появи і унікальну етнічну культуру українських поселень у окресленому регіоні. Автор досліджує і аналізує колекції кількох районних музеїв Волгоградської області РФ, описує предмети побуту, традиційний одяг, господарські знаряддя, що були передані у музейні фонди нащадками етнічних українців, що заснували свої поселення у Нижньоволзькому регіоні ще наприкінці XVII – початку XVIII століття.

Ключові слова: музей, українці, Нижнє Поволжя, етнічна культура, традиція.

Постановка проблеми. «Музей – це минуле, це історія, це душа, це серце наших предків, а для нас величавий храм, куди ми повинні входити з побожністю, а виходити з найбільшим поважанням і гарячою любов'ю до всього того, чим жили наші батьки, діди і прадіди, що ми повинні нести з собою, як заповіт і чому повинні учитися..., поки стоїть земля і світить сонце». Словами одного із найвидатніших українських музейних діячів Дмитра Яворницького [1] доречно розпочати розповідь про майже не відомий на материнській землі музейний український світ Нижнього Поволжя.

Упродовж останніх 20-ти років авторові довелося вивчати етнографічні матеріали, що розповідають про українців, які з'явилися в «Дикому полі» (історична назва межиріччя Волги та Дону), як осіле населення, ще наприкінці XVII – на початку XVIII століття. Розселилися вони здебільшого компактно, сумлінно зберігаючи привезені з батьківщини звичаї, мову, господарські та побутові речі, зразки народної творчості тощо. Про це безпосередньо розповідають музейні матеріали, зібрані серед надзвичайно строкатого поволзького населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська тема в Нижньому Поволжі не була популярною за радянських часів, зрозуміло, що не є популярною й сьогодні, тому дослідників з питань історії, побуту, культури, мови українців згаданого регіону існує обмаль, серед них назвемо М. Костомарова (сер. XIX ст.), О. Мінха, О. Гераклітова (межа XIX-XX ст.), А. Дульзона, Т. Акімову (1920-ті рр.), О. Север'янову, В. Супруна (1970–2000-ні рр.), І. Шульгу (2000-ні рр.). Певний доробок з окресленої тематики має також і автор статті, зокрема історії появи українських поселень у Нижньому Поволжі, а саме у Волгоградській області РФ, і сучасному стану збереження традиційної української культури у окресленому регіоні присвячена авторська монографія «Українці Нижнього Поволжя: історія і сьогодення» [4].

Першу й останню розвідку щодо наявності та збереження українських етнографічних матеріалів в музеях нижньоволзького регіону провів у 1970-х рр. історик В. Чубенко, результати його досліджень були подані в статті журналу «Народна творчість та етнографія» [2]. Ця робота являє собою невеличкий огляд українських етнічних елементів в експозиціях і запасниках переважно

музеїв м. Саратова та Саратовської області (одяг, рушники, очіпки, зразки малюнків, якими розписували печі, стіни та віконниці українських хат, предмети господарства, дерев'яні плуги й деталі до них тощо) з посиленням на лише одну українську річ в експозиції Куйбишевського (сьогодні Самарського) обласного музею краєзнавства – жіночу корсетку. Цікавим додатком до фотографій, поданих автором, є інформація про походження цих речей: де були придбані, в якому селі, від кого, ким, в якому році.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З часу виходу статті В. Чубенка минуло понад сорок п'ять років, тож маємо можливість додати до його спостережень сучасні проблемні аспекти існування українських експозицій в районних музеях Нижнього Поволжя.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На основі дослідження українських артефактів з колекцій районних краєзнавчих музеїв Волгоградської області РФ з'ясувати рівень збереження української ідентичності в окресленому регіоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мені довелося ознайомитися з українськими речами, що зберігаються в кількох музеях північних районів Волгоградської області – місцевості, яка, за визначенням В. Супруна, є найстарішим в регіоні українським етнічним островом, заселення якого відбувалося наприкінці XVII – у першій половині XVIII ст. В першу чергу це районні краєзнавчі музеї Руднянського, Сланського й Данилівського муніципальних районів, серед них найбільше експонатів саме з української етнографічної тематики має Руднянський музей.

Знаючи сумну історію його існування останніх 10–15-ти років (музей переїздив з однієї будівлі в іншу, довгий час був закритий начебто на ремонт, за час пошуку коштів на який музейні експозиції частково були втрачені, частково розкрадені), не можу не віддати шану його сьогоденньому директорові Геннадію Морозову, який з мінімальним державним кошторисом, багато чого роблячи власними силами, зміг вдихнути друге життя в музей, побороти наслідки потопу (прорвала труба опалення), який відбувся в будівлі взимку 2009-го року й зіпсував безліч експонатів, навести порядок в фондах, експозиціях. Не чекаючи моральної, не говорячи про грошову, подяки від держави, п. Морозов їздить навколишніми селами (в Руднянському районі їх 24,

13 з них є українськими за етнічним походженням), збирає все, що має історичну цінність, так і поповнює музейні фонди.

Серед українських матеріалів Руднянського районного музею представлено одяг, є значна колекція вишитих рушників, зразків вишивок, а також різновидів господарських дерев'яних речей, глиняного посуду, господарських приладів тощо.

Серед одягу зібрано кілька різних за формою та вишивкою корсеток та сорочок (переважно жіночих, найбільш цікавою, на наш погляд, є сорочка – «коротайка» (довжиною до пояса), оздоблена яскравою, гарно збереженою червоно-чорною вишивкою). Є пару очіпків, зберігається також дівочий вінок з паперових квітів, що за традицією після весілля вкладався в ікону.

Серед українських господарських речей, що виставлені в експозиції, назвемо ночви, рублі (для прання білизни й для прасування), дитячу колицку з вирізаним хвилястим узором, клюваки для відбивання конопляного стебла, жлукто, кілька різних за конструкцією маслобійок, рубак для виготовлення кіз'яків, значну колекцію прядок, кілька дерев'яних валків з вирізаними на них зображеннями, якими наносили узор по тісту для виготовлення домашніх пряників.

Поруч з іншими експонатами зберігаються сільськогосподарські знаряддя – граблі з дерев'яними зубцями, коса «з грабками» (приєднаними до неї невеликими граблями), хомути, ярма, ціп, плуг і деталі до нього, що стверджує думку проте, що масове рільництво в Нижньому Поволжі започаткували саме українці. Дерев'яний плуг тоді дістав назву «плуг – хохляч», пізніше ним орали не лише українці, а й інші поселенці нижньоволзьких степів. Про український плуг писали в своїх працях науковці, збігаючись на думці, що його застосування мало величезний економічний наслідок для розвитку сільського господарства в Нижньому Поволжі; лише у 80-х рр. XIX ст. на зміну українському плугу прийшов залізний, так званий «плуг Сакка».

Одним із найцікавіших експонатів Руднянського районного музею є верстати й ватоли – довгі напільні доріжки, які ткалися на верстатах, що засвідчує розповсюдженість домашнього ткацтва в українських родинах півночі сучасної Волгоградської області. Збереглася згадка одного з очевидців про те, як у 1905-му р., очікуючи на приїзд губернатора, українці Руднянської волості всю дорогу від села Підкуйково до волосної слободи Рудні (близько 6,5 км) виклали (вистелили) ватолами, що також підтверджує масовість на той час такого домашнього промислу, як ткацтво.

Назвемо ще крупорухку, зернодробарку, велику колекцію глечиків, горщиків, іншого глиняного посуду, а також колекцію різноманітних плетених з лози, очерету, соломи, куги (болотної рослини) кошелів, посудин для зберігання зерна, борошна, великих і маленьких скринь, сумок (їх місцева назва – «зембель»). Все це з просторими коментарями біля кожного експонату, з любов'ю і головне, з розумінням своєї надзвичайної місії зберігачів історії пращурів виставлено в Руднянському краєзнавчому районному музеї. Поруч з ним 1999-го року було встановлено символічний знак до 300-річчя заснування колишньої слободи – теперішнього районного центру Рудня,

що являє собою стелу з трьох колосків, у підніжжя яких лежить величезне старовинне кам'яне жорно. Звичайно, після ремонту й усіх катаклізмів музей ще не працює в повну силу, однак, радіємо з того, що знайшлася людина – директор цього закладу, якій не байдужа його доля й доля його експонатів – свідків історії українців півночі Волгоградської області.

Влітку 2010-го року нам довелося побувати в краєзнавчому музеї Єланського муніципального району, що розташований в селищі (колишній слободі) Єлані в 70-ти км від Рудні, поспілкуватися з його провідним науковим співробітником, кандидатом культурології Оленою Стеценко. Цьому музею пощастило більше, ніж Руднянському: останні 30 років він розташований в великій будівлі, фасад якої нещодавно відремонтували чомусь в стилі «ізби» півночі Росії: певно, були кошти й не було вибору.

Експозиції музею розділені по часу й тематично, найбільш цікавими для нас були дві зали: у першій розміщені верстати, ткані на них ватоли, значна кількість українських жіночих вишитих сорочок, рушників, елементів одягу; друга зала оформлена в інтер'єрі сільської хати (в неї можна зазирнути через віконце), з манекенами – людьми, вдягненими в український одяг. Тут є і піч, і груба, і колиска з дитиною, всіляке господарське начиння, під стріхою – сушені яблука, гриби, далі – господарські знаряддя: пили, коси, граблі, рублі, ціп тощо.

Однією з перлин експозиції є ярмо для двох волів, оздоблене вирізаним солярним орнаментом. Цікавою є колекція вишивок з вишитими на них, за старовинною традицією, прізвищем та іменем виконавиці; всі зразки оформлені під скло в рамочки й прикрашають стіни музею; сюди ж віднесемо колекцію вишитих наволочок на подушки.

Попри позитивне наше ставлення до професіоналізму працівників музею, які зберігають експозицію, складену близько 30–40-ка років тому (тут навіть дотримуються температурного й світлового режиму, про що Руднянському музею залишається лише мріяти), основним негативним моментом є те, що, за виразом місцевого історика – краєзнавця Володимира Гончарова, цей музей є «німим»: жодного коментарю біля експонатів ми не знайшли, є тільки загальні назви залів. Так само не акцентується й на українському походженні слободи Єлані (поселення першої половини XVIII ст.), хоча більшість старовинних експонатів, безперечно, є українськими.

Цього ж літа ми відвідали й селище (колишню слободу) Данилівку – районний центр сучасного Данилівського муніципального району Волгоградської області. На жаль, говорити про українську спрямованість його експозицій також не приходить, хоча сама слобода в середині XVIII ст. була місцем першопоселення саме українських селян з Харківської й Полтавської губерній, яких донський козацький отаман Данило Єфремов вербував для організації осілих поселень і розширення площі рілля в прихोперських та донських степах, – про це є згадка в одну строку на стенді, присвяченому історії роду Данила Єфремова.

Сама експозиція є, на наш погляд, мінімумом, який можна було б знайти у мешканців району;

говоримо про це впевнено, бо в той же день автору статті пощастило погостити у рідної тітки Ніни Алімпієвни Воєводиної 1938 р. н., що мешкає в Данилівці, в господарстві якої знайшлися: рубель для прання, різноманітні глечики, горшки (один з них є «обливаним» – всередині з емалевим покриттям), чавуни, ухвати, крюк для витягання сіна із снопа, коцюба, граблі з дерев'яними зубцями, тяпка й тесак для буряків, маленьке «сідало» для курчат і велике – для курей, вишиті наволочки на подушки, пухові й пір'яні перини тощо. На центральній площі районного центру ми побачили велику старовинну глиняну макітру, розбиту надвоє, що, за задумом флористів, прикрашає клумбу в центрі Данилівки. А на наступний день подорожі по-доброму були здивовані обширними змістовними українськими краєзнавчими експозиціями, що існують лише на ентузіазмі їх керівників – вчителів – істориків Олександра Гайдамакіна та Леоніда Клименка в Лобойківській та Білопрудській сільських школах Данилівського району. (питання українознавчого аспекту в експозиціях шкільних музеїв півночі Волгоградської області заслуговує на окрему розвідку).

Експозиція Данилівського музею (її історико-етнографічна частина) містить пару вишиванок і рушників, скриню, кілька глеків і горщиків, невеличку колекцію господарського знаряддя (коса, пила, рубель, щіп, чомусь поруч із цими сільськогосподарськими знаряддями демонструються вогнегасник і багор), є тут дерев'яний плуг, кілька ночв, колекція пряничниць – дерев'яних дошок і валків з вирізаними на них узорами для вироблення домашніх пряників (Данилівка колись славилася саме цими виробами, навіть в Саратовському обласному краєзнавчому музеї така пряничниця, придбана в 1920-х рр. в Данилівці, є і вважається раритетом).

Є тут і верстати з тканинами на них ватолами і з фотографією місцевої майстрині кінця 1970-х рр., яка тче на верстатах тканину. Порівняно з Руднянським і Єланським музеями, ця експозиція, звичайно, уступає своєю змістовністю, однак, потрібно віддати шану працівникам музею – вони дбайливо зберігають його фонди, хоча поповненням їх ніхто не займається; та і сама будівля музею – невеличка, обкладена білою цеглою, навіть без вивіски на ній, що це є районний музей – залишає негативний осадок в душі. Здається, кращим місцем для музею була

б будівля старої школи, що на початку ХХ ст. була побудована в Данилівці коштом її уродженця, видатного письменника – українця Данила Мордовцева – надзвичайно красивий будинок з ажурним кованим дахом над центральними сходами й фронтоном, сьогодні тут розміщується районний центр дитячої та юнацької творчості.

Загалом вся центральна частина Данилівки фактично просочена історією – окрім школи Д. Мордовцева, тут знаходиться пам'ятник, поставлений до 290-ліття селища на початку 2000-х рр., що являє собою величезний камінь (такі камені, за свідченням географів, були принесені в цю місцевість за часів льодовикового періоду), до якого, за історією й за свідченнями старожилів, мешканці збиралися на загальне віче (говорили: «Йдемо до камню раду радити!»).

Висновки з даного дослідження і перспективи. Отже, світ змінюється, залишається пам'ять, котра через свідоцтва культури, історії та мистецтва, найдовше зберігається в музеях. Підводячи підсумки огляду українських етнографічних елементів в районних музеях півночі Волгоградської області, хочеться наголосити на тому, що поки що, як і на материнській Україні, безгрошів'я є головною проблемою цієї системи.

Піднімаємо також питання про концептуальний перегляд змістовної частини експозицій районних музеїв північно-західної частини Волгоградської області, розуміючи, що сьогодні, в умовах тотального військово-політичного протистояння між Україною і Росією і посилення антиукраїнської політики в РФ часто мова йде лише про їх «біологічне» виживання. Однак, живемо надіями та вірою, що музейна справа – це справа кожного, кому небайдужий завтрашній день, адже за справами буденними музейництво часто ставлять на другорядне місце, забуваючи про місію, яку наказали нам нести у майбутнє наші з вами батьки.

Наприкінці 1960-х рр. перший президент Українського Національного Музею у Чикаго Мирослав Сіменович написав такі слова: «Тільки той народ заслуговує і вартий мати своє державне життя, що цінить славу минулого та зберігає пам'ятки та докази своєї історичної і культурної самобутності» [1]. Пам'ятаймо, що районні музеї Нижнього Поволжя та їх українські історико-етнографічні експозиції – це наш з Вами Український Світ, який потребує на увагу й допомогу.

Список літератури:

1. Климчак М. Український національний музей в Чикаго / Марія Климчак [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://seloukr.narod.ru/nmr2.htm>
2. Чубенко В. Українські етнографічні матеріали в музеях Надволжжя / Василь Чубенко // Народна творчість та етнографія. – 1970 – № 4. – С. 94–97.
3. Синельникова В. Ее величество однокость: раньше музей был домом для муз, кто теперь поселился в нем? / Валентина Синельникова, Владимир Гончаров // Первое чтение. – № 19 (15 мая 2004 г.) – С. 12.
4. Синельникова В.В. Українці Нижнього Поволжя: історія і сьогодення: монографія / В.В. Синельникова. – Київ: Видавництво Ліра-К, 2017. – 336 с.: дод.

Синельникова В.В.

Киевский национальный университет культуры и искусств

УКРАИНСКИЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ В НИЖНЕВОЛЖСКИХ КРАЕВЕДЧЕСКИХ МУЗЕЯХ

Аннотация

Музейные коллекции районных краеведческих музеев Нижнего Поволжья имеют уникальные украинские артефакты, свидетельствующие о древности появления и уникальной этнической культуре украинских поселений в названном регионе. Автор исследует и анализирует коллекции нескольких районных музеев Волгоградской области РФ, описывает предметы быта, традиционную одежду, хозяйственные орудия, которые были переданы в музейные фонды потомками этнических украинцев, основавших свои поселения в Нижневолжском регионе еще в конце XVII – начале XVIII века.

Ключевые слова: музей, украинцы, Нижнее Поволжье, этническая культура, традиция.

Sinelnikova V.V.

Kiev National University of Culture and Arts

UKRAINIAN ETHNOGRAPHIC MATERIALS IN NIZHNE-VOLZHSKII LOCAL MUSEUMS

Summary

Museum collections of regional museum museums of the Lower Volga region have unique Ukrainian artifacts, which testify to the antiquity of appearance and the unique ethnic culture of Ukrainian settlements in the outermost region. The author investigates and analyzes the collections of several district museums in the Volgograd region of the Russian Federation, describes household items, traditional clothing, and household implements that were donated to museum funds by the descendants of ethnic Ukrainians who founded their settlements in the Lower Volga region at the end of the 18th and the beginning of the eighteenth century.

Keywords: museum, Ukrainians, Lower Volga region, ethnic culture, tradition.